

Vývoj veřejné správy na Spiši

JAN HANOUSEK

Spiš patřila v minulosti mezi jednu z nejvýznamnějších a nejsvráznějších uherských žup. Význam a určitá svéráznost Spiše se ve středověku projevují především v hospodářské oblasti, přímo závislé na geografické a politické poloze Spiše, ale též v oblasti národnostní a v oblasti politické a církevní správy.

Bývalá spišská župa se teritoriálně v podstatě kryla s dnešními okresy Poprad a Spišská Nová Ves. Tvořila tedy jednu ze severních pohraničních žup Uher. Hraničila na severu s Polskem (Haličí), na východě se Šarišskou, na jihovýchodě s Abovsko-turnianskou, na jihu s Gemerskou župou a na západě s Liptovem.

Ze zeměpisného hlediska tvoří Spiš rozvodí mezi Baltem, do kterého vtéká Poprad a Černým mořem (Hornád a Hnilec). Na území Spiše leží skoro celá Slovenská část Vysokých Tater, Spišská Magura, Levočské hory, masív Braniska a velká část Slovenského rudohoří. Tato zeměpisná a politická poloha se odrazila na hospodářských, politických i správních poměrech Spiše.

Pohraniční poloha Spiše podložila nejen jeho do jisté míry mezinárodní význam ale i jeho hospodářský, a z toho vyplývající politický a kulturní rozvoj. Spiši totiž procházely významné obchodní cesty, spojující severní země nejen s Uhrami, ale s celým Balkánem.

Při nich vznikla bohatá města jako Kežmarok nebo Levoča s rozvinutým obchodem a řemesly. Neobyčejné bohatství domácích zdrojů surovin podmínilo rozvoj řemesel, která se tu mezi prvními v Uhrách sdružují do cechů.

Rozsáhlé lesy, které tu dokonce ještě koncem 19. století pokrývaly přes 40 % půdy, dávaly kromě dřeva množství kožešin pro známé spišské koželuhy. Výborný kámen (tatranská žula, spišský travertin) umožnil rozvoj kamenictví. Velké množství rud vedlo nejen k vysoké úrovni zlatnictví, ale i k velkému rozšíření kovolijectví, jinde v Uhrách výjimečného. Rozvoj hornictví a hutnictví hluboko zasáhl i do národnostních a správních poměrů Spiše.

Nepříliš úrodná půda, ideální však pro pěstování lnu, dala základ pro známé spišské plátenictví. Hustá vodní síť umožnila stavbu mnoha mlýnů, jakož i papírenských mlýnů, na Spiši jich bylo deset, mezi nimi Levočský, nejsarší v Uhrách.

Při rozvinutém hospodářství neudivuje množství uměleckých památek svědčících o vysoké kulturní úrovni Spiše.

Pro vývoj veřejné správy je ale daleko důležitější vývoj národnostní a kolonizační, nežli obecné kulturní poměry. Spiš měla ve středověku obyvatelstvo slovenské, německé, ukrajinské a maďarské.

Je nepochybné, že většinu obyvatelstva Spiše ve středověku tvořili Slováci, kteří tu byli usazeni už před příchodem Maďarů. Obývali menší vesnice a věnovali se hlavně zemědělství a službě

hradu. Sociálně patřili většinou k poddanskému stavu, kromě tzv. spišských kopiníků, kteří byli zemané. Správně a soudně podléhali zeměpánovi a Spišské župě, kopiníci měli vlastní samosprávu.

Větší měrou než Slováci zasáhli do vývoje veřejné správy na Spiši němečtí kolonisté. Ve shodě s listinami bývají označováni jako Sasové. Kolonizace Spiše probíhala poměrně komplikovaně; od poloviny 12. do druhé poloviny 14. století, přičemž kolonisté byli různého územního původu i sociálního postavení. To vedlo ke vzniku tří německých kolonizačních oblastí, lišících se nejen společenským postavením jejich obyvatel, ale do jisté míry i jazykově. Jde o oblast střední Spiše, severní Spiše a údolí Hnilce.

Nejnámější kolonizační oblastí je oblast střední Spiše (údolí Hornádu a horní tok Popradu). Její kolonizace začala za panování Gejzy II., tedy po polovině 12. století, vrcholí však až v období po mongolském vpádu, tedy okolo poloviny 13. století. Na původ těchto kolonistů byly různé názory. Někteří kladou jejich původ do Saska, podle pojmenování „Saxones“ a podle toho že částečně užívali saské právo, jiní odvozují kolonizaci ze Slezska, ve světle moderního jazykovědného a historického bádání se jeví pravděpodobný jejich původ ve Flandrech. Tito kolonisté byli většinou rolníci a řemeslníci a založili většinu spišských měst jako je Levoča nebo Kežmarok, naproti tomu řada jejich vesnic zůstala až do moderní doby čistě rolnická (např. Bystrany, Mlynica, Žákovce aj.). Ve správě utvořili tzv. společenství spišských Sasů.

Oblast severní Spiše (dolní tok Popradu a Zamaguří) byla kolonizována většinou až od druhé poloviny 13. století do druhé poloviny 15. století kolonisty ze Slezska a to na základě předtím existujících a v mezidobí zaniklých obcí a osad. Tato kolonizace se prováděla z Polska přes Halič prostřednictvím šoltysů a na základě magdeburského práva.

I když některé z těchto obcí od základu založili kolonisté, mnohé se časem poslovenštily, takže se německý živel zachoval do novověku jen v některých obcích a městech v povodí Popradu. Samosprávu tyto obce nezískaly, většina z nich se stala součástí královského domínia Ľubovňa a Podolínce a tím se vymkla přímé závislosti na župě. Jejich obyvatelstvo byli takřka výhradně rolníci.

Kolonizace údolí řeky Hnilce začala ve 12. st. a trvala do druhé poloviny 14. st. Tato kolonizace je bezpochyby bavorského původu, má hornický charakter a šířila se z Gelnice. Také tito kolonisté tvořili ve středověku samostatný soudní a správní celek.

Ukrajinské obyvatelstvo osídlilo převážně hornaté neúrodné kraje Spiše, živíc se převážně chovem dobytka a drobným zemědělstvím. Do vývoje veřejné správy příliš nezasáhlo a stále podléhalo Spišské župě, jen několik obcí podléhalo městům.

Maďarské obyvatelstvo se ve větší míře na Spiši nikdy nevyskytovalo – šlo tu především o šlechtu a část inteligence. Otázka maďarského původu spišských kopiníků zůstává velmi pochybná. Maďaři, jakožto šlechta, zastávali vedoucí místa ve správě Spišské župy, a jako

zeměpáni vykonávali též drobnou správu a soudnictví nad svými poddanými.

K plnému dokreslení národnostního obrazu Spiše je potřebí vzpomenout románskou kolonizaci Spišských Vlach; ve 13. století je gróf spišských Sasů označen „comes Saxonum et Latinorum“. Diskuze se nakonec přiklonila k Valonskému původu románských přistěhovalců. Zpočátku měli nejspíš vlastní městskou samosprávu, roku 1317 už nacházíme Spišské Vlasy mezi městy Společenství spišských Sasů. Jejich původně samostatnému postavení nasvědčuje, že nikdy nepodléhali spišskému proboštu, ale přímo ostřihomskému arcibiskupu.

V důsledku uvedeného se správa Spiše vyvíjela svébytně a odlišně od jiných uherských žup. Charakteristickým rysem je množství výsadních, na župě nezávislých území. Nikde jinde v Uhrách nedosáhla výsadní území takového množství a významu.

Od středověku až do r. 1922 byly na Spiši následující na sobě nezávislé správní celky:

Spišská župa (12. st.–1922)

Stolice X spišských kopiníků (11. st.–1803)

Královské dominium Ľubovňa a Podolínec (rozhr. 13. a 14. stol.–1827)

Společenství spišských Sasů:

(Původní) Společenstvo spišských Sasů (12. st.–1412)

Provincie XI spišských měst (1412–2. pol. 15. st.)

Provincie XIII spišských měst (1412–1778)

Provincie XVI spišských měst (1778–1876)

Výsadní hornické území (13. st.–pol. 15. st.)

Svobodná královská města Levoča a Kežmarok

Církevní správou byla Spiš podřízen ostřihomské arcidiecézi, netvořil ale arciděkanát jako ostatní župy, ale podobně jako třeba Bratislava proboštsví, jehož pravomoc se skoro rovnala pravomoci biskupství. Spišského probošta volila kapitula a volbu potvrzoval ostřihomský arcibiskup.

Další zvláštností tu bylo, že fary spišského proboštsví se nesdružily do vicearciděkanátských distriktů, ale do osmi fraternit (bratrstev), z nichž bratrstvo 24 královských farářů mělo jisté výsadní postavení. Děkanáty byly v Uhrách jedině na Spiši organizované podle západního vzoru. Fara ve Spišských Vlachách podléhala přímo ostřihomskému arcibiskupu. Roku 1776 bylo založeno na Spiši samostatné biskupství.

Spišská župa, též Velká župa (Magnus comitatus) nebo Nižná župa (Sedes inferior) byla založena někdy koncem 12. st. jako pohraniční hradska župa na obranu severní hranice Uher. Poprvé se v listinách připomíná roku 1202. Jejím středem byl Spišský hrad, který byl sídlem župana.

V důsledku kolonizace a s ní souvisejících exempcí mohla župa uplatňovat svou pravomoc jen na relativně malé části svého území s převážně chudšími vesnicemi se slovenským obyvatelstvem.

Moc župy rostla jen v případě rušení výsadních území – celé území dostala pod svou správu teprve v druhé polovině 19. století. Funkce župana nebyla zpočátku dědičná. Až roku 1464 byl jmenován dědičným županem Imrich Zápoľský. Rodina Zápoľských držela spišské županství do roku 1527. V letech 1531–1636 byli župany Thurzové a v letech 1638–1918 Csákyové.

Na rozdíl od ostatních žup, rozdělených na 4 služnovské okresy byla Spiš rozdělena pouze na tři. Primus processus (Zamaguří až po Kežmarok), Secundus processus (okolí Popradu a Spišské Nové Vsi) a Tertius processus (okolí Levoče, Spišského Podhradí a Gelnice). Roku 1798 byl utvořen další okres, takže župa měla čtyři: Banský (Montanus), Levočský (Leuchoviensis), Magurský (Maguranus) a Tatranský (Carpaticus).

Jako sídlo župy se až od 16. století ustálila Levoča. Území župy se rozšiřuje na přelomu 13. a 14. st. o polské území v Zamaguří, které se definitivně připojuje k Uhrám, část ale tvoří královské dominium Ľubovňa a Podolínec a zůstává nadále mimo župu. Během 14. století přibývají území vesnic, oddělujících se od Společenstva spišských Sasů, největší přírůstek je pak zánikem Provincie XI spišských měst a Výsadního hornického území okolo poloviny 15. století.

Za josefínských reforem byla Spišská župa r. 1785 spolu s Provincíí XVI spišských měst a se župami Abov, Šariš, Turna a Zemplín zařazena do Košického distriktu. Od 1. listopadu 1785 s ní měly splynout také všechna výsadní území, to se ale stalo až začátkem následujícího roku.

Po vydání odvolacího dekretu r. 1790, kdy musela župa znovu uznat autonomii výsadních území začala župa boj o jejich definitivní likvidaci, který vedl ke zrušení Stolice X spišských kopiníků r. 1803, a roku 1827 k připojení obcí dominia Ľubovňa a Podolínec.

Významnou událostí, dotýkající se i správy župy bylo sedlácké cholerové povstání v roce 1831. Na boj proti choleře a na potlačení povstání byla ustavená permanentní deputace, která působila šest týdnů a to s pravomocí i nad provincií XVI spišských měst. Po potlačení povstání se zřizují soudy, které působí až do března 1832.

V revolučních letech 1848–1849 je generální kongregace nahrazena stálým výborem a zřízen tzv. bezpečnostní výbor (pro potřeby zásobování a organizace revoluce) v jehož čele byl prvý podžupan. Během roku 1849 se několikrát vyměnilo revoluční úřednictvo župy s císařským. V říjnu 1849 byla Spiš zařazena do nového Levočského hlavního distriktuálního komisariátu (spolu s Provincíí XVI spišských měst a se župami Gemer a Turna) a poměry se ustálily. Tím se župa přeměnila na Vládní komisariát Spišské župy.

V březnu 1850 byl Levočský hlavní distriktuální komisariát zrušen a Vládní komisariát Spišské župy byl dočasně podřízen přímo Civilní sekci Vojenského distriktuálního velitelství v Košicích.

Mezitím byla župa od 1. listopadu 1850 sloučena s Provincíí XVI spišských měst a rozdělena na

devět služnovských okresů s příslušnými služnovskými úřady. Župa připadla do Košického distriktu.

Stav z roku 1848 se restauruje roku 1860 po vydání říjnového diplomu. Záhy však přichází zákaz konání župních shromáždění. Stálý výbor je nahrazen župním grémiem a hlavní župan hlavnožupanským místodržitelem. Spiš se znovu rozděluje na původní čtyři okresy: Banský, Levočský, Podtatranský a Magurský. Normální stav se zavádí znovu po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867. Od tehdy se župa vyvíjí stejně jako jiné župy, jedinou zvláštností bylo zrušení Provincie XVI spišských měst v r. 1867 a její splynutí s župou. Služnovské okresy se pak mění ještě v letech 1872 (vzniká jich šest) a 1894 (počet okresů rozšířen zásahem ministra vnitra na osm).

Po vzniku ČSR přebírají správu Spišské župy československé orgány a župa definitivně zaniká k 31. prosinci 1922.

Stolice X spišských kopiníků (Sedes decem lanceatorum, Malá župa, Parvus comitatus, Vyšná župa, Sedes superior, Sedes superior decem lanceatorum comitatus Scepusiensis) byla sice malý ale významný samosprávný celek, který si ubránil nezávislost na župě do roku 1803. Původní název byl Sedes nobilium de Scepus, od konce 14. století se začala nazývat podle deseti kopiníků které dodávala do královského vojska.

Územně byla župa ve starší době větší, původně k ní patřilo i území východně od Spišské Nové Vsi.

Dosavadní bádání nám neumožňuje určit původ kopiníků, ani jejich národnost, ba ani důvod jejich privilegovaného postavení. Jistá je jejich přítomnost na Spiši od poloviny 12. století. Tomu nasvědčuje i skutečnost že privilegium z roku 1243 jim neuděluje, ale potvrzuje výsady, které od dávna užívali. Nejpravděpodobnější se jeví hypotéza, že kopiníci jsou původem gemerští Slováci.

Obecná domněnka, že byli kopiníci určeni k střežení severních hranic neobstojí, jejich sídla jsou mimo hlavní cesty a pětinasobek kopiníků stavěli i spišští Sasové z takřka srovnatelného území.

Výsady kopiníků jsou zachyceny v již zmíněné listině Bély IV. ze 7. června 1243. Podle privilegia jsou kopiníci osvobozeni od daní a poplatků s výjimkou těch, které museli platit i ostatní šlechtici. Na území Spiše nemusí oni ani jejich poddaní platit mýto při trzích a průchodech městskými branami.

Zato jsou povinni v případě svolání královského vojska postavit z každé čtvrté usedlosti, mající více jak osm popluzí, řádně vyzbrojeného kopiníka. Dále jsou vyňati ze soudní pravomoci spišského župana, jemuž podléhají jen ve věci desátků, krádeží a peněžních sporů. V ostatních případech podléhají soudci, kterého si mohou volit, s výjimkou sporu na duel, který musí předložit královskému soudu. V případě smrti kopiníka může zdědit jeho movitý i nemovitý majetek ten, kdo

si vezme jeho vdovu nebo dceru, pokud na sebe vezme i jeho povinnosti. V případě, že bude kopiník odsouzen, má platit pokutu podle zvyklostí okolní šlechty.

Privilegium uděluje výhody, které neměli ani ostatní uherští zemani. Uvedené výsady zůstaly v platnosti a dočkaly se řady konfirmací (Karel Robert 1312, 1314 a 1323, Vladislav II. 1511 a Ferdinand I. 1552). Společensky měli kopiníci podobné postavení jako liptovští a turčianští zemané.

Nejstarší správu stolice nemáme doloženou, prameny máme až od poloviny 16. století. V tomto období se v podstatě shoduje se župní správou. Největší moc nad ní vykonával hlavní spišský župan (s výjimkou samosprávných záležitostí). V čele samosprávy byl podžupan, jeden služný, notář a neurčitý počet tabulárních soudců. Všichni byli voleni na jeden rok, mohli být voleni opakovaně. Počet soudců se ustaluje v 17. století na dvanácti a od 18. století je jmenuje hlavní župan. Ve druhé polovině 18. století přibyl jeden přísežný, jeden pokladník a jeden fiskál. Jejich působnost byla obdobná župním úředníkům.

Nejvyšším správním i soudním fórem v stolici bylo podle potřeby svolávané stoliční shromáždění – generalis congregatio – kde se mohl účastnit každý jeden kopiník, do roku 1731 i jejich manželky. Zpočátku se tu řešily všechny záležitosti, později se pro určité agendy vyčleňovala samostatná shromáždění (např. pro soudnictví sedes judiciaria, pro potvrzování listin sedes sigillatoria, pro volby sedes restauratoria).

Zvláštností bylo, že nebyl dopředu daný program jednání, ale věci se vyřizovaly podle pořadí v kterém byly předloženy.

Do 15. století měli kopiníci sídlo v Spišském Čtvrtku. Později se scházeli vždy v jiném místě. Roku 1726 si určili stálé sídlo v Betlanovcích, kde si roku 1768 postavili stoliční dům.

Stolice měla samostatný erb, který se dostal roku 1803 do erbu spišské župy a od 15. století také pečeť (roku 1608 si dali zhotovit typář „podobný starému“). Od roku 1625 měli právo pečetit červeným voskem.

Vnitřní život stolice se řídil statuty vydanými roku 1578 a do poloviny 18. století několikrát upravovanými.

Poprvé ztratila stolice samostatnost za josefínských reforem při zrušení všech výsadních území (1785), ale roku 1790 byla obnovena aby se v důsledku hospodářské situace (samospráva byla nákladná) v září 1802 dobrovolně připojila ke Spišské župě.

Královské dominium Ľubovňa a Podolínec původně vzniklo jako samostatné hradní panství, ale vlivem zvláštních okolností si v 15.–19. století zachovalo jistou míru nezávislosti na Spišské župě.

Podolíne

na tehdy ještě polském území. Zmíněné území se dostalo pod uherskou korunu na přelomu 13. a 14. století, v polovině 14. století už je v přímém majetku krále. Území podléhá spišskému hlavnímu županovi a samostatné postavení mají jen města Podolínec (1292), Stará Ľubovňa (1364) a Hniezdne (1566), řídící se magdeburským právem.

Roku 1412 se panství dostává i s městy na jejich území do zástavy Polska, stejně jako 13 měst ze Společenství spišských Sasů. Poláci správu ponechali, ale města Stará Ľubovňa, Podolínec a Hniezdne zůstala mimo sdružení Provincie XIII saských měst, protože se řídila magdeburským právem, nikoli spišským. Zástava trvala 360 let.

Centrální správu nad zastaveným územím, zvaným Starostia Spisz, vykonával polský administrátor, zvaný starosta, prostřednictvím kapitána hradu v Ľubovni a jeho personálu. Ti vykonávali správu obcí zeměpanským způsobem, šoltyským obcím zůstala jejich práva. Nad městy Stará Ľubovňa, Podolínec a Hniezdne vykonávali jen dozor, vybírali poplatky, ale správa byla obdobou správy svobodných královských měst.

Královské dominium bylo rozděleno na dva okrsky, zvané „klíče“. Roku 1769 obsadilo území vojsko Marie Terezie a teprve po znovuzачlenění území do Uher roku 1772 skončila pravomoc polského starosty, jehož místo zaujal uherský komorní administrátor. Obce panství se jako majetek koruny dostaly pod správu Spišské komory, která ji vykonávala prostřednictvím komorního administrátora, který měl i nejvyšší soudní pravomoc a podléhala mu i města Stará Ľubovňa, Podolínec a Hniezdne. Roku 1778 se tato města i panství začlenili do nově vzniklé Provincie XVI spišských měst.

Obce panství byly v letech 1785–1791 přičleněny k Spišské župě, v mezičase ale ztratily svůj hospodářský význam a královská komora je odprodala do soukromých rukou. Definitivní konec nastal podřízením Spišské župě roku 1827.

Mezi **Společenství spišských Sasů** počítáme původní správní celek spišských Němců s výsadním územím, vzniklý na základě privilegia z r. 1271, jednak správní celky které vznikly jeho rozštěpením v důsledku zástavy části tohoto území Polsku roku 1412.

Němečtí kolonisté dostali stejně jako jiní určité výsady, které byly potvrzeny Štěpánem V. listinou z 24. listopadu 1271. Uvedené privilegium je osvobozuje od všech poplatků, daní a dávek, za což jsou povinni odevzdávat každoročně na sv. Martina 300 hřiven stříbra budínské váhy jako teragium – pozemkovou daň. V případě války jsou povinni poslat 50 vyzbrojených mužů, kteří mají bojovat i vně země. Při pobytu krále ho musí i s dvorem a vojskem živit a při vyprovození obdarovat. Za to dostávají výsady – zvolit si vlastního župana nebo rychtáře (comitem vel iudicem), který je má spolu s hradním županem (cum comite pro tempore constituto) soudit ve všech záležitostech v jejich hlavním městě (civitate provincie capitali) v Levoči, a to na základě jejich

vlastního práva (*juxta jus et consuetudines provincie approbatas*). Z vybraných pokut dostával hradní župan dvě třetiny, jejich župan třetinu. Menší peněžní a pozůstalostní spory řeší jejich župan sám. Dále mají právo svobodné volby farářů a tito zase volný desátek (*libera decima*). Žádný člověk je (*per nullius condicionis, status, aut ordinis hominem*) nemůže předvolat k soudu před králem mimo jejich provincii. Každý rok na květnou neděli mají přijmout úředníky královské komory, kteří během šesti týdnů provedou výměnu peněz, ty se pak mají používat celý rok. Dále se jim uděluje právo rybolovu, honební právo a právo klučit lesy na ornou půdu a její užívání. Úředníky kteří mají vybírat *teragium* (4 osoby s pěti koňmi) musí vydržovat dokud není celá suma vybraná. Nakonec se jim na jejich žádost uděluje právo hledat a dobývat rudu.

Zvláštností tohoto privilegia je, že je to privilegium kolektivní, udělené ne jednotlivým osadám, ale společenstvu (provincii) spišských Sasů jako celku. Privilegium konfirmoval Karel Robert za pomoc v boji listinou z 12. listopadu 1317 – konfirmace ale obsahuje některé změny, především se *teragium* zvyšuje ze 300 na 1200 hřiven stříbra, tedy na čtyřnásobek, naproti tomu spišským Sasům odpadla vyživovací povinnost při pobytu krále i povinnost vysílat 50 ozbrojenců, bojovat jsou povinni podle svých sil a jen na vlastním území. Listina též uvádí jmenovitě města, obce a osady, patřící do Společenstva, což nám umožňuje přehled o území zvaném *Communitas* nebo *Provincia Saxonum de Scepus* v první čtvrtině 14. století. Rozsah se postupně zmenšoval jak se jednotlivé obce dostávaly do poddanství zeměpánů, naopak některá města jako Levoča a Kežmarok se od něho postupem času osamostatnili. Vnější výrazem toho je pojmenování Společenstva spišských Sasů jako Svaz XXIV spišských měst (*Provincia XXIV oppidorum terrae Scepusensis*), které se objevuje od r. 1344. O podrobném zřízení správy Společenství spišských Sasů se nám bližší údaje nedochovaly. Rekonstrukce správní struktury by vypadala následovně – v čele by stál gróf (*Groff, Landgraf, comes terrestris, comes provinciae*), každoročně volený velkou radou, zvanou *Große Botschaft*, složenou ze zástupců jednotlivých měst v počtu sto osob (*Hundertleit, centumviri*), ze starých rychtářů měst, nových rychtářů a starého grófa. Počet zástupců jednotlivých měst, původně určený podle počtu obyvatel se už později neměnil. Volba se konala tradičně v sakristii. Pod předsednictvím odstupujícího grófa se přečetl a ověřil zápis o jeho činnosti v uplynulém roce a o činnosti rychtářů. Následně jim bylo uděleno *absolutorium*. Poté byl zvolen tzv. *Vormund*, který předsedal při volbě nového grófa. Zvolený gróf byl povinen volbu přijmout. Pokud zemřel byl velkou radou někdo pověřen vedením provincie do příštích voleb. Současně s volbou grófa volili i provinčního písaře (*Landschreiber*).

Kromě volby rozhoduje velká rada na svých zasedáních jednou za rok i o všech závažných otázkách, změně statutů a podobně. Její činnost i jednací pořádek jsou uvedeny ve statutu z r. 1580. Své rozhodnutí předkládala velká rada k potvrzení malé radě (*Kleine Botschaft, Königlicher Stuhl* nebo *Grafenstuhl*), která se skládala z grófa a rychtářů všech měst. Scházela se podle potřeby.

Kromě toho řešila méně významné správní záležitosti a byla nejvyšší soudní instancí v provincii. Společné soudnictví grófa se spišským županem určené v privilegiu z roku 1271 záhy zaniklo a přešlo cele na grófa, jak vidíme už v roce 1336.

Společenstvo sídlí zpočátku v Levoči, později se schází ve Spišské Nové Vsi a střídavě v různých městech. Mělo také vlastní pečeť s opisem SIGILLVM SAXONUM DE CIP.

Kromě společné správy mělo každé město vlastní správu obdobnou královským městům. Sem patří rychtář, 12 přísežných, podrychtáři, notář čili Stadtschreiber, vnitřní rada čili rychtář a přísežní, vnější rada čili electi cives v počtu 24 – 50. Každé město bylo rozděleno na čtyři čtvrtě, které se dále dělily.

V soudnictví užívali Sasové vlastní právo, kodifikované roku 1370. Menší záležitosti soudil příslušný rychtář spolu s přísežnými. Vážnější záležitosti soudil od 14. století gróf s rychtáři měst v tzv. Královské stolici (Königlicher Stuhl) vybavené hrdelním právem. Ta byla též nejvyšší odvolací instancí spišských Sasů.

Tento stav trval nejen do zániku původního Společenstva spišských Sasů roku 1412, ale i poté v provincii XI spišských měst a v provincii XIII spišských měst, na které se společenstvo rozpadlo.

Provincie XI spišských měst. Král Zikmund chystal roku 1412 vojenské tažení proti Benátkám k čemuž potřeboval značné prostředky. Část získal půjčkou od polského krále (37.000 kop českých grošů) jemuž za to zastavil 13 nejbohatších spišských měst. Města se měla Uhrám vrátit po vrácení uvedené sumy. Tím se stalo pokračovatelem Společenstva jedenáct měst, která zůstala v Uhrách. Ta se sdružila do Provincie XI spišských měst (Communitas XI regalium civitatum terrae Scepusensis) na základě dosavadních výsad Spišských Sasů. Používali stejný model správy. Král Zikmund je osvobodil roku 1418 od všech královských daní a poplatků. Zdá se však že i tak měli s veřejnou správou těžkosti, protože žádali roku 1440 polského krále o možnost volby společného grófa, k čemuž nakonec z neznámé příčiny nedošlo. Zánik provincie XI spišských měst se dává do souvislosti s jmenováním Imricha Zápolského za dědičného župana Spišše roku 1465, přičemž dostal i jedenáct spišských měst jako příslušenství Spišského hradu. Dnes svědčí o bývalém výsadním postavení těchto obcí jen množství zachovaných stavebních památek.

Provincie XIII spišských měst. Zálohovaná města se dostala do zvláštní právní situace. Polsku patřila jen zástavně (in inscriptione) se všemi užitky, ale ve skutečnosti zůstala ve vlastnictví uherské koruny. Privilegia dostávala od obou panovníků, přičemž Poláci plně uznali jejich dosavadní výsady a ponechali jim jejich samosprávu, soustředili se jen na odčerpávání peněz. Tím se utváří samostatná Provincie XIII měst se správním modelem rozděleného Společenstva. Počet vysílaných zástupců se nemění (zde je jich 46 – 48). Od poloviny 17. století se užívá pro velkou

radu název generální kongregace a pro malou radu partikulární nebo speciální kongregace. Polský starosta měl sídlo na hradě v Lubovni a dohlížel na odvádění daní. Zastavené území patřilo ke krakovskému vojvodství.

Koncem 16. století se mění poměr spišských měst k Polsku. Roku 1593 je dostává jako donaci Šebestián Lubomirski a zasahuje do samosprávy. Potvrzuje volbu grófa a je odvolací instancí od grófského soudu. Na Spiši nepobývá, jmenuje gubernátora a vicegubernátora, ten vysílá do roku 1688 jednotlivé komisaře, později jen s Lubomirského souhlasem. Od začátku 18. století jmenuje zeměpán „stálého komisaře pro spišské starostenství“. Města se roku 1744 dostala zpět králi, který je daroval své manželce Marii Josefě, která se v roce 1747 postarala o uspořádání daní, výší platů úředníků a zasáhla i do soudnictví. Roku 1769 byla provincie obsazena vojskem Marie Terezie a 1772 slavnostně začleněna zpět do Uher. Po dalších komplikacích, vyvolaných snahou začlenit provincii do Spišské župy a snahou Sasů bránit svá privilegia jim byla samospráva ponechána. Gróf byl nadále volen každé tři roky, mění se rovněž volební mechanismus. V soudnictví bylo nahrazeno spišské právo právem uherským. Na správu dohlédá královský administrátor.

Provincie XVI spišských měst. V roce 1778 se rozhodnutím Marie Terezie rozhodlo o definitivním postavení znovuzачleněných měst. Dostala nejen potvrzení samosprávy, ale také statut, podle nějž se měla samospráva řídit. Připojením měst Stará Lubovňa, Podolíneć a Hniezdne k třinácti spišským městům vznikla Provincie XVI spišských měst, nezávislá na župě. V politických záležitostech byla podřízena přímo místodržitelské radě a ve finančních královské komoře. V čele provincie stojí i nadále Gróf, pomáhají mu tři přísedící. Notář a právní zástupce jsou voleni doživotně.

Sídlem provincie se stala Spišská Nová Ves. Jednotlivá města si sama volí rychtáře, přísežné, notáře a městskou radu. Josefínské reformy zařadily Provincii XVI spišských měst do Košického distriktu roku 1785, krátce nato Místodržitelská rada Provincii zrušila a nařídila její splynutí s župou. Jednotlivá města byla začleněna do příslušných služnovských okresů. Roku 1791 se Provincie znovu osamostatnila a teprve jako důsledek revoluce byla Provincie přeměněna roku 1849 na Vládní komisariát XVI spišských měst. Města byla začleněna do župy roku 1850 a o čtyři roky později při definitivní úpravě správy už na ně není brán ohled. Od roku 1850 fungují rovněž okresní soudy, které přebírají soudní pravomoc. Provincie se znovu utvořila po pádu absolutismu roku 1861 na základě privilegia Marie Terezie. Podstatnou změnu vyvolal zákon z roku 1870, který Provincii ponechal samosprávu, ale její správu přizpůsobil správě župní. Grófa jmenuje panovník namísto volby. Provinční shromáždění se strukturovalo na základě virilizmu. Tím byla zlikvidována Provincie v původní formě, zakrátko přišla i o soudní pravomoc, která roku 1872 přešla na královské soudy. Roku 1876 byla Provincie definitivně sloučena se župou.

Výsadní hornické území. Není jednoznačně určené, jeho centrem je Gelnice, odkud probíhá kolonizace koncem 12. nejdéle do polovny 13. století. Městská práva uděluje Běla IV. (1243) a Štěpán V. (1264 a 1271), v jejich potvrzení (1276) se označuje Gelnice jako „civitas“. Gelnice má soudní pravomoc s právem hrdebním, právo trhové, právo rybolovu, rubání dřeva, pálení uhlí a jiných řemesel. Zprávy o správním systému území postrádáme, Gelnický rychtář na tomto území vystupoval jako „comes terrestis“. Nezávislost území trvala do roku 1465, kdy se Imrich Zápoľský stal dědičným županem Spiše. Roku 1527 se Gelnice a Smolník dostávají do majetku Thurzů.

Archivy spišských správních institucí: Archiv spišské župy ve státním archivu v Levoči, dobře dochovaný (200 listin, 3500 knih a 5000 kartin). Písemnosti Levočského hlavního distriktuálního komisariátu z let 1849-1850 bychom našli v Budapešti. Archiv Stolice X spišských kopiníků (rovněž ve státním archivu v Levoči) je malý celek, nejsatší listiny jsou v Budapešti. Řada kopinických listin je v archivu věrohodného místa Spišské kapituly. Archiv dominia Ľubovňa a Podolínece bychom museli hledat částečně v Polsku a částečně v Budapešti v archivu Spišské komory. Z písemností Společenstva Sasů bychom našli především listiny, roztroušené po různých archivech, včetně rodinných, nejstarší shořely v Levoči roku 1362. Podobný je stav archívu Provincie XI spišských měst. Archiv Provincie XIII spišských měst (400 listin a jiných písemností a 5 objemných protokolů z let 1511–1773) je uložen v Levoči a tvoří součást fondu Provincie XVI spišských měst. Archiv polských starostů bychom našli v Polsku. Jednotlivé městské archivy jsou pak součástí okresních archivů v Popradu a Spišské Nové Vsi, až na tři výjimky se zachovaly všechny. K dějinám Výsadního hornického území je zachováno velmi málo materiálu, našli bychom jej v okresním archivu ve Spišské Nové Vsi. Zachovaly se rovněž archivy města Levoče (od r. 1550) a Kežmarku, které jsou cenným pramenem pro studium hospodářských dějin.

Literatura: Ivan Chalupický: Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši in SAP 13/1963 č. 1. (Studie byla přepsána česky a zkrácena. Tamtéž také mapka znázorňující jednotlivé správní jednotky na Spiši.)